

Baka, Igor – Zeidler Miklós: Magyar-szlovák kapcsolatok 1938-1939-ben

Az 1938. esztendő nagy külpolitikai krízisei – anchluss (1938. március 12.), szudéta válság (1938. tavasz–nyár), müncheni egyezmény (1938. szeptember 29–30.) – megmutatták, hogy a nyugati hatalmak tehetetlenek Hitler egyre agresszívebb terjeszkedési politikájával szemben. A számukra kedvező fejleményeket kihasználva október–november folyamán Lengyelország és Magyarország is Csehszlovákia rovására gyarapította területét. 1939-ben sor került Csehszlovákia (1939. március), majd Lengyelország teljes felosztására (1939. szeptember), valamint a kelet-európai érdekszférák elhatárolását is rögzítő szovjet–német megegyezésre (1939. augusztus–szeptember). Ezt követően Németország teljes erejével Nyugat-Európa felé fordulhatott.

E nagyszabású külpolitikai játszmában Közép- és Kelet-Európa kis államainak alárendelt szerep jutott. Ausztriát bekebelezte Németország, Csehszlovákia felbomlott, Lengyelország területét felosztották. Magyarország és az 1939 márciusában létrejött önálló Szlovákia – átmenetileg – haszonélvezője volt ugyan a változásoknak, ám hamarosan mindketten a tengelyhatalmak lekötelezettjévé váltak, s kormányzati működésüket fokozatosan alárendelték Berlin és Róma érdekeinek.

A közép-európai hatalmi átrendeződés folyamata 1940–1941-ben teljessé vált ki, miután elsőpró sikerrel jártak a német hadigépezet 1940. tavaszi offenzívái Dániában, Norvégiában, a Benelux-államokban és Franciaországban. 1940 őszén a tengelynek már csak egy számottevő ellensége volt Európában: Nagy Britanniá, ahol a Luftwaffe több mint ezer bombázóval, naponta több hullámban támadta a katonai és polgári célpontokat. Korábbi támogatói, a britek és a franciák válságos helyzetét látva Románia 1940 júliusában szintén Németországnál keresett oltalmat a szovjet, magyar, jugoszláv és bolgár területi követelésekkel szemben. Románia ezután fokozatosan beépült a tengely szövetségi rendszerébe, s novemberben Magyarországgal és Szlovákiával együtt csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ugyanezt tette Bulgária és Jugoszlávia is 1941 márciusában. Belgrádban azonban németellenes körök puccsot hajtottak végre és megtagadták az egyezmény ratifikálását. Az ugrásra készen álló Wehrmacht április 6-án támadást intézett Jugoszlávia ellen, amelyhez hamarosan Olaszország, Magyarország és Bulgária is csatlakozott. A gyors győzelmet követően valamennyien részesedtek az elfoglalt területekből, Horvátország pedig önálló – bár erős német függésben lévő – államként vált ki Jugoszláviából.

1941 tavaszán Európa politikai térképe már alig emlékeztetett az első világháború után létrehozott békerendszerre. A kontinensen a tengely volt az úr. Csupán két állam: Svájc és Svédország őrizte semlegességét. Az Ibériai-félsziget két államát (Portugália, Spanyolország) szintén nem érintették közvetlenül a hatalmi változások, s bár ideológiai alapon mindkettő a tengelyhatalmakkal rokonszenvezett, a háborútól távol maradtak. A kontinens minden más államát vagy a szövetséges hűség, vagy más szerződés kötötte a tengelyhez – vagy annak megszállása alatt állt. Közép-Európában az antant egykori szövetségesei sem tudták elkerülni az összeomlást. Lengyelországot felosztották, Románia csak területe közel felének elvesztése árán őrizhette meg önállóságát, Csehszlovákia és Jugoszlávia nagyobb részét idegen államok kebeleztek be, a maradékot (Szlovákia, Horvátország) németbarát kormányok igazgatták. Románia szintén szoros szövetségben állt a tengelyhatalmakkal. Az első világháború vesztes államai közül Ausztria már eltűnt a Harmadik Birodalomban, Bulgária passzív és „ártalmatlan” tagja volt a tengelynek, Magyarország pedig – mely 1938–1941 között jelentősen gyarapította területét – szintén a tengely külpolitikai függésében állt. Ezek az államok, ha nem is egyforma lelkesedéssel és intenzitással, de valamennyien teljesítették a legfontosabb német követeléseket. Mindenütt tengelybarát kormányok alakultak, amelyek autoritárius-diktatórikus reformokat vezettek be, előírászerűen teljesítették a hadiszállításokat, s jelentős katonai erővel vettek részt a harcokban a tengelyhatalmak oldalán. A zsidóságot pedig először jogaiban korlátozták, majd koncentrációs táborokba deportálták.

A hadviselés terhei, valamint az állami függetlenség ilyen mértékű feladása nagyban aláásták a kormányok népszerűségét. S mivel a tengely győzelmét még a táboron belül sem vette mindenki

biztosra, legkésőbb a sztálingrádi fordulatot követően valamennyi „csatlós” országban felmerült a háborúból való kiugrás lehetősége. A fordulatra mindenütt akkor került sor (1944 második felében), amikor az ellenséges haderő elérte az országhatárokat, hiszen egyik kis állam sem akart osztozni Olaszország sorsában, amely elsiette a fegyverszünet bejelentését (1943. szeptember 8.) és azonnal német megszállás alá került.

A 2. világháború utolsó szakaszában valamennyi közép- és kelet-európai állam hadszíntérré vált, majd szovjet megszállás alá került. A Szovjetunió számos országot, országrészt (Észtország, Lettország Litvánia, Kelet-Lengyelország, Besszarábia, Észak-Bukovina, Kárpátalja) bekebelezett, ahol viszont nem voltak közvetlen területi érdekeltségei, ott a párizsi békeszerződések nagyrészt az 1937. évi határokat állították helyre. A békék megkötése után hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a térség országai számára az állami függetlenség csupán illúzió. A Szovjetunió nem érte be azzal, hogy Közép-Európát ütközőzónának használja: saját biztonsága érdekében célravezetőbbnek tartotta, ha a régió államait bevonja katonai-politikai rendszerébe, s mindenütt kötelezővé tette az államszocializmus rendszerének bevezetését is.

*

A bécsi döntés következményei

A müncheni egyezményt Magyarországon vegyes érzelmekkel fogadták. Sokan kárörvendően szemlélték Prága nehéz helyzetét, másokat aggasztott a nemzetiszocializmus előtörése. Általános volt azonban a reménykedés, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség is egyesülhet anyanemzetével, az integrális revízió hívei pedig egész Szlovákia és Kárpátalja visszatérését hirdették. Mindez szimbolikusan össze is kapcsolódott az 1938-ban megrendezett ún. —> *Szent István jubileumi év* [szócikk] eseményeivel. (Az első magyar király halálának 900. évfordulóját 1938 tavaszától országszerte ünnepi megemlékezések kísérték, ami jó alkalom volt a Szent István-i birodalom megidézésére.)

A müncheni döntéshozók nem vállalták a csehszlovákiai magyar és lengyel kisebbség ügyének rendezését. Ehelyett kétoldalú tárgyalásokat javasoltak az érdekelt felek részére, ezek esetleges kudarca esetén pedig újabb négyhatalmi döntést helyeztek kilátásba. Lengyelország – kihasználva erőfölényét – tárgyalás helyett már szeptember 30-án ultimátummal kényszerítette ki a sziléziai Těšín (lengyelül: Cieszyn) környékének átadását. A mintegy 800 km²-es, közel 230 ezer lakosú területre október 1-jén vonultak be a lengyel csapatok. A magyar kormány – megfelelő katonai erő híján – a diplomácia eszközével próbálta elérni céljait, s megbeszélést kezdeményezett Cseh-Szlovákiával. Ám sem az október 9–13. között Komáromban megrendezett tárgyalások, sem az azt követő hivatalos jegyzékváltások nem vezettek megállapodásra. Budapest és Prága végül német–olasz döntőbíró ítéletét kérte a területi kérdés megoldására. A Joachim von Ribbentrop német és Gian Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter által meghozott *első bécsi döntés* 1938. november 2-án Magyarországnak ítélte Szlovákia és Kárpátalja déli, magyarlakta zónáját.

November 4–11. között a Magyar kir. Honvédség csapatai bevonultak a csehszlovák hatóságok által kiürített területekre. A bevonulást, amelyet néhány nagyobb városban Horthy Miklós kormányzó személyesen vezetett, a magyar lakosság lelkesedése kísérte. Az autonóm Szlovákia vezetői éppen ellenkezőleg, nemzeti katasztrófaaként élték meg a magyar revíziót. Mint Jozef Tiso kormányfő fogalmazott november 2-án éjjel 11 órakor elmondott rádióbeszédében: „a szlovák nemzet tragikus sérelmet szenvedett el”.

A következő hónapokban kétoldalú tárgyalások folytak a határvonal végleges kijelöléséről. A megállapított határvonal végül 11 927 km²-t adott vissza Magyarországnak. A december közepén végrehajtott összeírás 1 041 401 lakost talált a területen, ebből 879 007 (84,4%) volt magyar és 123 864 (11,9%) szlovák anyanyelvű. (Az 1930-ban tartott csehszlovákiai népszámlálás adatai szerint a magyar nemzetiségűek aránya itt csupán 57% volt.) Ezek a számok már azokat a demográfiai változásokat is tükrözték, amelyeket az 1938 őszen indult kétirányú – nagyrészt

kikényszerített, kisebb részben önkéntes –, összességében több tízezer embert megmozgató népeségvándorlás okozott.

Míg Csehszlovákiában túlzottan tartották a revízió mértékét, a magyar kormány máris egész Kárpátalja visszaszerzését tűzte ki célul. A gazdaságilag elmaradott, magyaránú fejlesztésre szoruló Kárpátalja elsősorban geopolitikai jelentősége miatt értékelődött föl, hiszen visszacsatolásával Magyarország közvetlenül határossá vált volna Lengyelországgal és végleg szétroppanthatta volna a kisantant gyűrűjét. (A határra vezényelt magyar irreguláris alakulatok már 1938 októberétől fogva többször is incidenseket provokáltak, s kisebb-nagyobb diverzáns akciókat hajtottak végre.)

Magyarországnak végül 1939 márciusában nyílt lehetősége *Kárpátalja visszafoglalására* – a Wehrmacht prágai bevonulásával egy időben. A március 15-én teljes erővel kibontakozó akció során a Honvédség egész Kárpátalját birtokba vette. Az előrenyomulás során a magyar és a szlovák katonai alakulatok között is történtek incidensek, melyeknek eredménye egy néhány napon át tartó *magyar–szlovák „kis háború”* lett.

A Felvidék (Dél-Szlovákia) és Kárpátalja (Podkarpatská Rus) területeinek reintegrációja során a magyar kormányt ugyanazok a reflexek és szándékok vezették, mint az Osztrák–Magyar Monarchia győztes utódállamait, amikor – a bosszú és a nemzetépítés jegyében – diszkriminatív intézkedéseket hoztak a kisebbségekkel szemben. A nemzetiségeknek Magyarországon is szembesülniük kellett az államhatalom türelmetlen kisebbségpolitikájával, diszkriminatív intézkedéseivel.

Kárpátalján a bevonuló magyar Honvédség eleinte viszonylag heves ellenállással találkozott a felfegyverzett Szics-gárda részéről, s a megszállás, majd a fegyveres gócek felszámolása több száz halálos áldozattal járt. (*A magyar vezérkari jelentések szerint a kárpátaljai bevonulás során a Honvédség 72 halottat veszített.*) A „magyar világ” visszatérése Kárpátalján is sokakat menekülésre ösztönzött. A menekülők száma már a bevonulást követő napokban is meghaladta a 10 ezer főt, s később, amikor 1939 őszén a Szovjetunió bekebelezte Lengyelország keleti területeit, ismét több ezer, magát ukránnak vagy oroszoknak valló, kommunista érzelmű kárpátaljai lakos szökött át a magyar–szovjet határon.

A felvidéki és kárpátaljai területek Magyarországgal való újraegyesüléséről a parlament külön törvényeket alkotott (1938:XXIV. tc., 1939:VI. tc. s később még egy sor jogszabály intézkedett a magyarországi jogrendnek a visszatért területekre való fokozatos kiterjesztéséről. A kisebbségi sorsot megtapasztaló magyar közösségek pedig – az önszerveződés formáit keresve – a gyakorlatban ismerhették meg az alulról építkező közélet demokratikus légkörét, szabályait. Ezzel szemben Magyarországon az erősödő német befolyás és a háború közeledése éppen a jobboldali, sőt szélsőjobboldali tendenciákat erősítette föl. Igaz, 1939-től Szlovákiában jóval erőteljesebben érvényesült a náci Németország befolyása és a politikai jobbratolódás.

A Magyarországhoz visszakerült területeken helyreállt a magyar közigazgatás régi, vármegyei-járási-települési hierarchiája, Kárpátalja igazgatását azonban először kormánybiztos, majd kormányzói biztos irányítása alá rendelték, s a vármegyék helyett közigazgatási kirendeltségeket szerveztek. Itt a nemzetiségi viszonyokra tekintettel a magyar mellett a ruszin is hivatalos nyelv lett.

A közigazgatás minden téren igyekezett előnyben részesíteni a magyar lakosságot, s korlátozta a kisebbségek gazdasági, politikai és kulturális szervezeteinek, valamint sajtójának működését. Ezeket a magyar hatóságok csak akkor támogatták, ha feladták ellenzékiességüket, egyéb esetben szoros megfigyeléssel, sőt akár betiltással kellett szembenézniük. Tömegesen folyt az állami alkalmazottak elbocsátása a közigazgatásban, a vasútnál és a postánál is. Itt nem csupán a nemzetiségieket, hanem azokat a magyarokat is az utcára tették, akiknek „nemzethűségével” vagy politikai meggyőződésével kapcsolatban kifogás merült fel. Megindult, de nagyon vontatottan haladt – sőt Kárpátalján el is maradt – az első világháború után bevezetett földreformok felülvizsgálata.

E jelenségek a szlovák és a ruszin nemzetiség körében elkeseredést, Szlovákiában pedig a magyar kisebbség elleni retorziókat vontak maguk után. Az 1939. július 21-én elfogadott szlovák alkotmányban például megjelent az ún. reciprocitás elve, amely annyi jogot helyezett kilátásba a Szlovákiában élő mintegy 60-70 ezer fős magyarság részére, amennyit a közel kétszer akkora szlovák kisebbség élvezett Magyarországon.

Nagyvonalúbban bánt a magyar kormány a kisebbségi oktatási intézményekkel. Az elemi iskolákban a tanítási nyelvet az adott település nemzetiségi viszonyaihoz igazították. Így, bár jelentősen nőtt a magyar tannyelvű iskolák száma, az alsó fokú oktatásban nagyjából kielégítő maradt a kisebbségek anyanyelven történő iskoláztatása is. Igaz, sok helyütt önálló iskola helyett csak párhuzamos anyanyelvi tagozat vagy osztály működhetett, ami gyakran az osztálylétszám jelentős növekedésével járt.

Magyarországon – sok helyes kezdeményezés ellenére – végeredményben nem valósultak meg azok az ígéretek, amelyek a területi revízió megvalósulása esetére példamutató kisebbségpolitikai reformokat helyeztek kilátásba.